

A *hát* diskurzusjelölő prozódiai jellemzői a gyermeknyelvben

Kondacs Flóra

SZTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola
kondacs.flora@gmail.com

Kivonat: Kutatásomban a *hát* diskurzusjelölő prozódiai jellemzőivel foglalkozom az óvodások megnyilatkozásaiban. Azt vizsgáltam, hogy a 2,9–6,11 éves korosztály spontán beszédében fellelhetőek-e a *hát* két funkciója, a hezitáló és általános válaszjelölő között a prozódia tekintetében olyan különbségek, amelyek segíthetnek a két funkció elkülönítésében. A *hát* diskurzusjelölő prozódiai jellemzőit, vagyis az alaphéremencia minimumát és maximumát, az időtartamot és a szünet jelenlétét és hiányát a Praat 6.0.31 szoftver segítségével előfordulásonként nyertem ki a hanganyagokból. Nemcsak a diskurzusjelölők, hanem a diskurzusjelölőket tartalmazó fordulók jellemzőit is megvizsgáltam. Az eredmények azt mutatják, hogy a nominális változókat (nem, korcsoport, helyszínt) is figyelembe véve a prozódiai jegyek közül a *hát* időtartama az, amelyik minden változó esetében szignifikáns eltérést mutat.

1 Bevezetés

A tanulmány első fejezetében a *hát* diskurzusjelölő jellemzőit ismertetem röviden az eddigi kutatások tükrében, majd a jelölők eddig leírt prozódiai jellemzőit fogalmazom meg részletesebben. A második részben a kutatásban felhasznált korpusz anyagáról és kísérleti személyeiről (2.1.), a felhasznált módszerről (2.2.) írok részletesebben. A harmadik fejezetben az elért eredményeket ismertetem, míg a negyedik rész az eredményekből levont következtetéseket tartalmazza.

A diskurzusjelölők (Fraser 1999, Dér 2005, Schirm 2007–8) olyan társalgásszervező elemek, melyek pragmatikai viszonyokat jelölnek, és diskurzusszegmenseket kötnék össze. Mind a felnőttek, mind a gyermekek nyelvhasználatában az egyik leggyakoribb diskurzusjelölő a *hát*, amely főleg élıszóban használatos (Dér–Markó 2007: 63). Bell (1998) a diskurzusjelölők jelentésével foglalkozott, és megalkotta a magperiféria modellt. Egy diskurzusszervező elem magjelentése, pragmatikai instrukciója alatt azt érti, hogy a diskurzusjelölő utasítást ad a hallgatónak a diskurzusszegmensek kapcsolatát és értelmezését illetően, a hallgató pedig az instrukció által vonja le a megfelelő következtetéseket. A társalgást szervező elemek interpretációja a jelölő szemantikájából, fonológiájából és szintaktikai tulajdonságaiból, illetve a központi instrukcióból és a kontextus kölcsönhatásából származik. A magjelentés mellett előforduló további jelentések lesznek a periférikus jelentések (Schirm 2011b: 186). Megfigyelhető, hogy a gyermekek elsőként a magjelentéseket sajátítják el az előfordulási

Ludányi Zsófia, Krepsz Valéria, Gráci Tekla Etelka (szerk.): *Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből 2018*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 2018.

gyakoriságuk miatt (Schirm 2011a: 24). A *hát* magjelentésének a bizonytalanság kifejezését tartják (Schirm 2011b), amely számos funkcióban megfigyelhető.

A *hát* diskurzusjelölő leggyakoribb gyermeknyelvi funkcióinak Markó és Dér (2011) az általános válaszelölő (1), a beszédtervezői, hezitáló (2) és a konklúziószoói használatát (3) emelték ki. Kutatásomban a saját korpuszomban a legtöbb adatot szolgáltatató két funkciót, a hezitálót és az általános válaszelölőt hasonlítottam össze a *hát* elemet tartalmazó forduló és az önállóan álló *hát* prozódiai jellemzőinek figyelembevételével.

A felnőttek *hát*-használatát megvizsgálva látható (Markó–Dér 2011a), hogy a *hát* általános válaszelölő szerepben (4) és beszédtervezői (hezitáló) funkcióban (5) áll leggyakrabban, akárcsak az óvodások nyelvhasználatában. A *hát* harmadik leggyakoribb előfordulása a felnőttek spontán beszédében a magyarázó, pontosító funkció volt (6). Mindezek mellett a felnőtt beszélők (vö. Markó–Dér 2011b) használták még a *hát* elemet mondanivaló továbbfűzésére (7) és konklúziószoói szerepben is (8). A *hát* diskurzusjelölő az érzelmi többlettartalom kifejezésére is szolgálhat, ahogy ismétlése által a retorikusság is erősödhet (9) (Schirm 2009: 308–309). Előfordul még kérdésbevezető szerepben is a *hát* diskurzusjelölő (10) (Kondacs 2017).

- [1] F (adatrögzítő, felnőtt): *és szerinted mit csinálhatott a nyúl meg a róka?*
Gy (adatközlő, gyermek): *Hát elmentek.* (Kondacs 2017ⁱ)
- [2] F: *és mit csinált utána a tündér?*
Gy: *háát (0.2) táncolt* (Kondacs 2017)
- [3] *az is jó meg így tornázunk így táncolok úgyhogy futkározok edzek [szünet]
hát ennyi* (Markó–Dér 2011b: 8)
- [4] Interjúkészítő: *és mi az ami különös vagy mi tetszik benne?*
Adatközlő: *hát szerintem a gyerekekkel való foglalkozás [foglalkozás] tehát hogy gyerekekkel foglalkozhatom* (Markó–Dér 2011a: 58).
- [5] *pont azt kell használni ami hat [szünet] ja és hát fee hát ez ez ez hát ma nincs más ni ne nem nem lehet bocsánat hogy bele belezörejedsz ööö hatni kell* (Markó–Dér 2011a: 59).
- [6] *de hogy ezeket mind meg kellett élni ahhoz hogy most [szünet] a mostani [szünet] gondolkodásom tāt [tehát] jó hát ez nem egy olyan nagy út* (Markó–Dér 2011a: 9).
- [7] *és akkor megkapta ez a kislány hát ő volt a leg [szünet] rendesebben aki hordta a készülékeket* (Markó–Dér 2011b: 9).
- [8] *és azt gondolom hogy a diákok egy jó része szeretheti meert mert hogy visszajönnek ööö szakszemináriumokra hát ez az én egyetemre kerülésemnek a története* (Markó–Dér 2011b: 9).
- [9] *Mi éppen azt mondjuk – most ebben a felszólalásban is, a három ellenzéki párt álláspontját –, hogy mi szükségesnek tartjuk a probléma megoldását, de ez nem a probléma megoldása. Hát hol van az alapító okirat tartalma? Hát azt kell megmondani! Hát ahhoz milyen szándékok? És tessék monda-*

ⁱ A példákban a konverzációelemzési átírási konvenciókat használtam fel. (Jefferson 1984).

ni, 28 százalék meg tudja akadályozni egy szándék megvalósítását?
(Schirm 2009: 308–309)

[10] F: *és a kutya is HÁT szerinted ki mehetett még el?*

Gy: *Nem tudom.*”, illetve új téma bevezetőjeként is használhatjuk

F: *NAGYON ügyes voltál (.) hát már csak egy mese van hátra. Arra is figyelj ilyen ügyesen*

A diskurzusjelölők prozódiai jellemzőit eddig a hazai szakirodalomban csak néhányan vizsgálták (pl. Abuczki 2014, Dér–Markó 2010, Dér–Markó 2017). A *prozódia* a „beszédprodukciós folyamat által létrehozott komplex beszédjelnek az a vetülete, amely az idő, a frekvencia és az intenzitás folyamatváltozásaiként írható le, és amelynek az észlelése kizárólag állandó viszonyításban, nagyobb egységeken (minimálisan szótagok viszonylatában) lehetséges” (Markó 2015: 18). A kezdeti prozódiai vizsgálatokban a határozók prozódiai jellemzőit vizsgálták meg (Meyer 1986, Altenber 1987), majd ezután kezdtek el az angol diskurzusjelölők jellemzőinek leírásával foglalkozni. A korábbi szakirodalom megállapította, hogy a vizsgált elemek jellemzően elkülönülnek a mondat többi részétől, prozódiaileg függetlenek, amit az egységet megelőző és követő szünet jelez (Zwicky 1985: 303–304). Ezt az állítást azonban mind a hazai (Dér–Markó 2010), mind a nemzetközi kutatások (Hirschberg–Litman 1993: 516) cáfolták. A hazai és a nemzetközi prozódiai vizsgálatok általánosabb és specifikusabb jellemzőket foglalmaztak meg. Kawamori–Shimazu–Kawabata (1996) a diskurzusjelölők két funkciójának, a hezitálónak és a válaszadó szerepkörnek figyelték meg a prozódiai jellemzőit. Megállapították, hogy a diskurzusjelölők intonációs vonásai kategóriafüggek. Tseng és mtársai (2006) a diskurzusjelölők és a beszéd töltelékek elkülönítésével foglalkoztak a Prosodic Phrase Group modelljének segítségével, és megállapítják, hogy a két fogalom prozódiaileg elkülöníthető. Wichmann és mtársai (2010) az *of course* elemmel kapcsolatban megfigyelték, hogy nincsen egyetlen olyan prozódiai vonás, amely a diskurzusjelölökre volna jellemző. Beňuš (2012) a szlovák *no* jelölővel foglalkozott, és megállapította, hogy csak a visszajelző és a beszélőt folytatásra buzdító funkció mutat a többi szerepkörrel összevetve kiemelkedő prozódiai jegyeket. Azonban a felnőtt nyelvhasználatban megjelenő *hát* diskurzusjelölő pragmatikai szempontból teljesen elkülönülő funkcióinak azonosítását Dér–Markó (2017) végezte el, amelyhez a prozódiai konkomitanciákat keresték meg. A megvizsgált prozódiai jegyek: a szünet, az időtartam és az alaphfrekvencia. Az alaphfrekvenciát Praat programmal mértem ki. A szünet (Gósy 2000: 2) „beszéd folyamatban jelentkező olyan kismértékben akaratlagos beszéd kimaradás, amely néma vagy jellel kitöltött, de független a beszédhang képzésétől”. Kowal és mtársai (1983) a szünetek minimum időtartamát 200 és 300 ms közé teszi, melyek a beszéd közben megjelenő kognitív hiányt mutatják meg.

Kutatásomban nemcsak a diskurzusjelölők, hanem a diskurzusjelölőt tartalmazó forduló prozódiai jellemzőivel is foglalkozom. A konverzációelemzői (Iványi 2001, Németh 2014) megközelítése szerint a beszélgetés egy interakcióba ágyazott, strukturálisan szervezett folyamat. A beszélgetés legkisebb egysége a forduló, amelyet az alkot, amit „egy társalgásban részt vevő beszélő mond addig, amíg vagy átadja a szót a következő beszélőnek, vagy befejezi mondanivalóját szóátadás nélkül” (Sacks et al. 1974, Németh 2014: 30). A társalgáselemzési nézőpont alapján a cselekvés egy olyan „fő munka, amelyet a forduló végez” (Levinson 2013: 107, Németh 2014: 30). Minden forduló legalább egy cselekvést kell, hogy tartalmazzon (Schegloff 2007).

A jelen kutatásban arra a kérdésre keresem a választ, hogy a *hát* prozódiai megvalósítása eltér-e attól függően, hogy az óvodáskorúak a félintézményes (Schirm 2017) szövegeikben milyen funkciókban használják őket. Feltételeztem, hogy a *hát* időtartama, a *hát*-ot követő vagy nem követő szünet és az alaphérekencia minimuma és maximuma támogatják a két leggyakoribb funkciónak, a hezitálónak és az általános válaszelölőnek az elkülönítését. Továbbá feltételeztem azt is, hogy bizonyos nominális változók (nem, korcsoport, helyszín) szintén befolyásolják a prozódiai jegyek súlyát a két funkció kapcsán.

2 Anyag, kísérleti személyek, módszer

2.1 Anyag és kísérleti személyek

A kutatáshoz a saját gyűjtésű korpuszomat használtam fel, amely 167 felvételt tartalmaz, 167 különböző beszélővel. Az összes felvétel teljes időtartama 18 óra 26 perc, a felvételek átlagos hossza: 6 perc 58 másodperc. Az adatközlők egy magyarországi falusi intézményből, a szegvári Kurca-parti Óvodából; egy magyarországi városi óvoda két intézményéből, a Mindszenti Károly és Móricz Óvodából; illetve egy határon túli városi óvoda, a palicsi Kalimero Óvoda három kiscsoportjából, kettő középső és négy nagycsoportjából valók. A magyarországi falusi óvodából 80 fővel, a városiból 55-tel, míg a határon túli városiból 34 fővel rögzítettem anyagot. A felvételek rögzítése előtt a szülőkkel hozzájárulást íratattam alá. Az anyaggyűjtés során célom volt, hogy adataim diverzek legyenek, vagyis különféle településtípusról valók legyenek, és ne ugyanazt a nyelvjárást beszéljék mindannyian. A gyerekek átlagéletkora 5 év 8 hónap. A nemi megoszlásuk 85 lány, 82 fiú. A *hát* diskurzuselölőt produkáló nagycsoportos korosztály életkora 5,6–6,11 év közötti volt, a középsősöké 4,3 és 5,5 év közötti, míg a kiscsoportosok 2,9 és 4,2 év közöttiek voltak. A hangfelvételeket egyesével vettem föl egy külön helyiségben, mely nem volt zajszigetelt.

A felvételeket diktafonnal és lappal rögzítettem, így hang- és videófelvétel is készült. A hanganyagok diktafonnal kerültek rögzítésre .wav formátumban. A felvő típusa: Olympus VN-732PC. A mérhető frekvenciatartomány: 70Hz–19kHz. A videófelvételt Samsung lappra telepített Debut Video Capture Software segítségével rögzítettem. A gyerekeket délelőttönként, mindig ugyanabból az óvadás csoportból vittem ki az anyagörögzésre. A gyermekek beszédelölását az óvónök és az óvónök által megkérdezett szülök átlagban 2–2,5 éves korra tették. Az anyanyelv-elsajátítására jellemző volt, hogy a lányok hamarabb kezdtek el szavakat használni minden csoport esetén (16 hónapos kor után). A gyermekek általánosságban ép hallásúak, hallásérült 4 fő, akik nem produkálták a vizsgált *hát* elemet. Többségük egynyelvű, viszont a szerbiai magyar gyerekeknél erős kétnyelvű környezet van. Az óvónök szerint 12 gyerek lehet, aki szigorúan véve kétnyelvű a szülök nemzetiségét is figyelembe véve, de minden kisgyerekre jellemző, hogy több szót is értenek mindkét nyelven. A magyarországi városi intézményekben a roma gyermekek esetén is szintén fennáll a kétnyelvűség lehetősége, de az óvónök tisztán kétnyelvűnek nem írtak be senkit. A szegvári óvodában egy kétnyelvű kisgyerek van. A szociális háttérük kapcsán elmondható, hogy a gyermekek többsége megfelelő anyagi körülmények között él. A 167 adatközlőből 20 fő nehéz szociális helyzetben él.

Az alkalmazott módszer történetmesélés volt képek és rövidebb-hosszabb (10–60 s) bábmések segítségével, melyek rögzítésében egy Mészáros Vincéné díjas bábművész segített. A gyerekek a mese megnézése előtt azt az instrukciót kapták, hogy figyeljenek arra, amit mutatni fogok nekik, és a mese megnézése után a következő kérdéseket hallották: *Mit láttál? Mi történt a mesében?* A mesék végén, azokból kiindulva további beszédtemák is felmerültek: *Mi a kedvenc állatod? Mit szoktál otthon játszani? Milyen évszak van most?*

A meséket különféle bábozási technikákkal rögzítettük (kesztyűbáb, óriásbáb, síkbáb). A gyerekek kevés szereplős, állatos meséket láttak, melyben az auditív és a vizuális ingerek együttesen jelentek meg, hiszen Zsák (2016) eredményei szerint a gyerekek mesemegértése a két csatorna megjelenésével javul. A kiscsoportosok 3–4 mesét, a középsősök 5–6 mesét, míg a nagycsoportosok 9-et láttak. A *hát* összesen 69 adatközlőnél jelent meg. Ahhoz azonban, hogy statisztikailag összevethetők legyenek az adatok, egy adatközlőtől nemcsak egyet használtam fel, így a két funkció megvizsgálására összesen 126 adatot vettem alapul: 63 általános válaszjelölői és 63 hezitáló szerepkörben álló *hát*-ot. Törekedtem arra is, hogy minden településtípus minden korcsoportjából mindkét funkció esetén meglegyen a 9 adat, mivel a lehető legtöbb mintát szerettem volna felhasználni a csoportokból, azonban a Mindszenti középű csoport gyermekei a *hát* jelölő általános válaszjelölői szerepet betöltő, míg a palicsi óvoda kiscsoportjának tagjai a hezitáló funkciójú jelölőket nem produkáltak vizsgálható mennyiségű számban. A funkciók megállapításakor a kontextuális jellemzőket vettem alapul, vagyis megfigyeltem, hogy az általános válaszjelölő szerepkör során a feltett kérdés után a beszélő választ ezzel az elemmel vezette be (11). A hezitáló funkció megállapításakor pedig főként szókeresés céljából használta az elemet, vagyis akkor, amikor a beszélőnek még időre volt szüksége a beszéde rendezéséhez (12).

- [11] F: *És ő vele mit szoktatok játszani? Vagy ő még nagyon pici?*

Gy: *Hát olyan 4 hónapos* (Kondacs 2017).

- [12] F: *jól van. és TI mit szoktatok itt az oviban játszani?*

Gy: *az oviba? háát (.) játékokkal (.) bábjátékokkal* (Kondacs 2017).

Emellett más funkciókra is találtam példát, de azok a kis darabszám miatt összevethetetlenek. Ilyen szerepek voltak például az evidencialitást jelölő funkció (12) és a mondanivaló továbbvitele (13) (Kondacs 2017).

- [13] F: *ÉS szerinted meg is ehette az egeret?*

Gy: *ah, HÁT persze* (Kondacs 2017).

- [14] Gy: *Apa anya meg én illetve ők itt voltak (.) de én nem itt voltam (.) de ÉN is mentem már mentőautóba. De őö unokatesóm nagyon szeret (.) Zolcsi biztos már voltál nála (.) UGYE még közép nagycsoportba(.) hogy nagyon szereti a mentőket de csak akkor (.) ha nem őt viszi el.*

F: *<Hát az>.*

Gy: *<Hát mondom> Zolcsikám NEKED az nagyon jó(.) de mondom a mentőbe nem annyira jó feküdni* (Kondacs 2017).

2.2 Módszer

A *hát* diskurzusjelölő prosódiai jellemzőit a Praat 6.0.31 szoftver segítségével előfordulásként nyertem ki a hanganyagokból. Mivel a felvételek nem stúdiókörülmé-

nyek között készültek, így a *hát* nem minden előfordulását vettem bele az adatokba, a zajos hanganyagokat még a kutatás elején kiszűrtem. Zajos felvételnek azok számítottak, ahol a spektrogram segítségével nem tudtam kijelölni a diskurzusjelölő /h/-tól /a/-ig, illetve /t/-ig tartó szakaszát. Azokat a hanganyagokat, amelyekben csak minimális alapzaj volt érzékelhető, feldolgoztam, hiszen ez az alapzaj egységesen megtalálható volt minden felvételen. Ennek ellenére az eredményeim értékelése során figyelembe kell venni ezt a tényt is.

A kutatáshoz a következő prozódiai információkat használtam fel: a diskurzusjelölő időtartama (másodpercben), a diskurzusjelölőt követő szünet léte (nincs, van) és a szünet időtartama, a diskurzusjelölő alaphangfrekvenciájának (f0) minimum- és maximum-értéke (Hz), a *hát*-ot is tartalmazó forduló alaphangfrekvenciájának minimuma és maximuma (Hz).

A diskurzusjelölőket és a fordulókat az Audacity programmal vágtam ki a felvételekből. A diskurzusjelölőket minden esetben a Praat 6.0.31 szoftver segítségével mértem ki, a szegmentális határokat figyelembe véve, a spektrogram segítségével kijelöltem a /h/ elejétől a /t/ végéig. Két példában csak a /ha/ rövidített alak jelent meg. Mindkét eset általános válaszelölő funkcióban jelent meg. A forduló (Sacks et al. 1974) megállapítása során mindig legalább egy olyan cselekvést kerestem ki, mely tartalmazza a *hát* diskurzusjelölőt. Például: *Hát elementek* (Kondacs 2017). Spektrogram segítségével mértem ki a fordulókat is.

Ahhoz, hogy statisztikai vizsgálatokat is végezhessenek az adataimon, tehát megfelelő számú mintám legyen, a korpuszomban megjelenő összes *hát* előfordulást megvizsgáltam. Elsőként megfigyeltem, hogy az általam gyűjtött adatok átlagai és szórásai mutatnak-e különbséget nemek (lány-fiú), életkor (kiscsoport-középső csoport-nagycsoport) és elhelyezkedés (belföld-külföld) tekintetében. A helyszín tekintetében a magyarországi és a Magyarországon kívüli csoportra tudtam az adataimat bontani, részletesebb csoportosítás esetén nem állna rendelkezésemre elegendő adat a statisztikai elemzéshez.

Ezután a statisztikai elemzést az SPSS Statistics 24.0 szoftver segítségével végeztem el, az adatok közlése során pedig a University of Washington által kiadott elveket követtem (Writing an APA Empirical (lab) Report, 2010). A statisztikai vizsgálat előtt normalitásvizsgálatot végeztem a Shapiro–Wilk-próbával, melynek eredménye alapján az adataim nem mutatnak normális eloszlást. A hipotézisem ellenőrzése érdekében az adataimat Mann–Whitney-próbával hasonlítottam össze. 63 általános válaszelölő és 63 hezitáló funkcióban előforduló *hát* adatait vizsgáltam meg.

3 Eredmények

Az általam feldolgozott adatok általános információit az 1–4. táblázatok mutatják.

A nemek megoszlása alapján a *hát* diskurzusjelölőt hezitáló funkcióban 22 alkalommal használták a fiúk és 41 alkalommal a lányok, általános válaszelölő funkcióban pedig 23 alkalommal fordult elő a fiúknál és 40 alkalommal a lányoknál. Az 1. táblázat alapján elmondható, hogy a nemek tekintetében az egyes prozódiai jellemzők átlagában nem mutatkozik számottevő eltérés az óvodáskorúak spontán beszédében előforduló *hát* két funkciója kapcsán. A két nem tekintetében az általános válaszelölő *hát*-ot tartalmazó forduló esetében a lányok eredménye 4,8%-kal magasabb értéket mutatott a fiúk eredményéhez képest, illetve a hezitáló *hát* esetében 5,4% volt a különbség a lányok javára a két nem között, illetve a hezitáló *hát*-ot tartalmazó forduló

alapfrekvenciájának értéke a lányoknál 4,6%-kal magasabb értéket mutatott a fiúk eredményéhez viszonyítva.

	Válaszjelölő		Hezitáló	
	Fiú	Lány	Fiú	Lány
<i>hát</i> időtartama (s)	0,291±0,127	0,335±0,118	0,127±0,156	0,118±0,265
<i>forduló</i> időtartama (s)	2,991±1,719	3,109±1,490	1,719±1,903	1,490±2,402
<i>hát</i> f ₀ -min. (Hz)	269,103±55,214	263,557±80,190	55,214±97,934	80,190±109,369
<i>hát</i> f ₀ -max. (Hz)	331,334±64,545	321,013±61,545	64,545±61,678	61,545±72,059
<i>forduló</i> f ₀ -min(Hz)	127,339±61,050	143,374±58,142	61,050±70,945	58,142±52,110
<i>forduló</i> f ₀ -max (Hz)	41,401±71,202	373,797±69,923	71,202±59,875	69,923±86,311
<i>hát</i> f ₀ -átlaga (Hz)	294,616±36,249	294,456±58,702	36,249±56,037	58,702±71,969
<i>forduló</i> f ₀ -átlaga (Hz)	261,461±25,513	274,859±40,336	25,513±39,763	40,336±44,561

1. táblázat. A hezitáló és az általános válaszjelölő szerepek időtartamának és alapfrekvenciájának átlag- és szórásértékei a nemek tekintetében.

	Korcsoport		
	Kicsi	Középső	Nagy
<i>hát</i> időtartama (s)	0,354±0,100	0,303±0,121	0,306±0,135
<i>forduló</i> időtartama (s)	3,076±1,273	3,363±1,411	2,861±1,837
<i>hát</i> f ₀ -min. (Hz)	275,913±98,764	261,147±62,675	261,651±56,505
<i>hát</i> f ₀ -max. (Hz)	326,010±79,004	339,839±65,511	313,923±45,816
<i>forduló</i> f ₀ -min(Hz)	145,723±57,905	114,391±46,683	147,471±65,052
<i>forduló</i> f ₀ -max (Hz)	395,389±72,828	405,806±72,036	369,244±69,960
<i>hát</i> f ₀ -átlaga (Hz)	299,203±82,494	296,257±30,117	290,226±34,665
<i>forduló</i> f ₀ -átlaga (Hz)	289,675±43,205	260,303±27,013	263,273±31,848

2. táblázat. A vizsgált adatok átlag- és szórásértékei az általános válaszjelölő funkció kapcsán az egyes korcsoportok tekintetében.

	Korcsoport		
	Kicsi	Középső	Nagy
<i>hát</i> időtartama (s)	0,693±0,222	0,663±0,231	0,686±0,282
<i>forduló</i> időtartama (s)	3,759±2,452	5,016±2,267	4,070±2,043
<i>hát</i> f ₀ -min. (Hz)	253,972±120,833	235,231±94,213	226,161±102,353
<i>hát</i> f ₀ -max. (Hz)	396,455±86,349	339,461±48,821	357,741±62,424
<i>forduló</i> f ₀ -min(Hz)	138,629±67,497	146,782±69,306	118,986±52,599
<i>forduló</i> f ₀ -max (Hz)	417,839±109,145	412,997±61,277	406,076±63,944
<i>hát</i> f ₀ -átlaga (Hz)	315,579±90,115	305,464±50,176	292,398±58,890
<i>forduló</i> f ₀ -átlaga (Hz)	295,428±54,593	283,378±37,304	265,975±34,478

3. táblázat. A vizsgált adatok átlag- és szórásértékei a hezitáló funkció kapcsán az egyes korcsoportok tekintetében.

Az általános válaszjelölő funkcióban előforduló *hát* 18-18 alkalommal fordult elő a kiscsoportos (2. és 3. táblázatban *kis*) és középsőcsoportos (2. és 3. táblázatban *középső*) óvodásoknál, 27 alkalommal pedig a nagycsoportosok (2. és 3. táblázatban *nagy*) nyelvhasználatában. A *hát* hezitáló funkcióban szintén 18-18 alkalommal jelent meg a

kiscsoportos és középső csoportos, míg 27 alkalommal a nagycsoportosok hanganyagában. Az általános válaszelölő funkciójú *hát* esetén az alaphfrekvencia átlagértéke és a *hát* időtartamának átlaga is csökken az életkor előrehaladtával. A további adatok kapcsán nem találtam az egyes korcsoportok tekintetében nagy eltérést az átlagokban.

	Belföld	Külföld
	Válaszelölő	
<i>hát</i> időtartama (s)	0,330±0,116	0,293±0,136
forduló időtartama (s)	2,896±1,299	3,491±2,072
<i>hát</i> f ₀ -min. (Hz)	269,013±77,753	257,003±54,477
<i>hát</i> f ₀ -max. (Hz)	322,803±58,037	329,726±73,611
forduló f ₀ -min (Hz)	149,727±61,803	107,003±39,152
forduló f ₀ -max (Hz)	372,337±65,015	424,218±77,150
<i>hát</i> f ₀ -átlaga (Hz)	296,979±56,735	288,351±34,905
forduló f ₀ -átlaga (Hz)	274,537±38,798	258,545±25,290
	Hezitáló	
<i>hát</i> időtartama (s)	0,711±0,253	0,503±0,110
forduló időtartama (s)	4,254±2,255	4,236±2,352
<i>hát</i> f ₀ -min. (Hz)	239,399±104,128	220,497±113,177
<i>hát</i> f ₀ -max. (Hz)	364,496±71,828	358,083±56,657
forduló f ₀ -min (Hz)	136,302±63,598	109,966±50,745
forduló f ₀ -max (Hz)	412,537±79,879	404,680±66,686
<i>hát</i> f ₀ -átlaga (Hz)	305,713±68,045	285,003±59,475
forduló f ₀ -átlaga (Hz)	281,129±45,409	268,763±423,823

4. táblázat. A hezitáló és az általános válaszelölő szerepek átlag- és szórásértékei a helyszín tekintetében.

A *hát* általános válaszelölő funkcióban 45 alkalommal volt fellelhető a belföldi óvodások beszédében és 18 alkalommal a határon túli óvodásokéban. A hezitáló funkcióban 54 alkalommal jelent meg, a magyarországi óvodásoknál és mindössze 9 alkalommal volt adathozható a határon túli óvodában. Az adatok alapján elmondható, hogy a külföldön élő óvodások mind az általános válaszelölői, mind a hezitáló funkcióban használt *hát*-ot rövidebb időtartammal ejtik ki. Emellett a *hát* alaphfrekvencia-minimuma és -maximuma, illetve a forduló alaphfrekvencia-maximuma esetén is alacsonyabb a külföldön élő óvodások frekvenciájának átlaga.

A *hát*-ot követő szünetekkel kapcsolatban elmondható, hogy összesen 38 esetben jelent meg néma szünet, míg 13-szor kitöltött szünet (*öö*, *mm*) követte a *hát* elemet. A néma szünetek átlagos időtartama 1,33 másodperc, míg a kitöltött szünet időtartama átlagosan 0,32 másodperc volt.

Az adatok átlagainak és szórásainak vizsgálata során minden esetben 95%-os konfidenciaszinttel dolgoztam. A statisztikai elemzés kapcsán a Mann–Whitney-próba elvégzése után elmondható, hogy hezitáló és általános válaszelölő funkciók között szignifikáns a különbség a *hát* időtartama ($U = 250$, $Z = -8,465$, $p < 0,01$), a forduló időtartama ($U = 1369,5$, $Z = -3,001$, $p < 0,01$), a *hát* alaphfrekvenciájának maximuma ($U = 1350$, $Z = -0,671$, $p < 0,01$), és a forduló alaphfrekvenciájának maximuma ($U = 1559$, $Z = -2,076$, $p = 0,038$) alapján.

A statisztikai vizsgálatot elvégeztem a nemekre lebontva is. A fiúk esetében 45 alkalommal fordult elő a *hát*, ebből 23 alkalommal általános válaszelölő 22 alkalom-

mal pedig hezitáló funkcióban. A teszt alapján szignifikáns eltérést a fiúk esetében egyedül a *hát* időtartama mutatott a két funkció között ($U = 48,5$, $Z = -4,646$, $p < 0,01$). A lányok esetében 81 előfordulása volt a *hát* diskurzuszjelölőnek, ebből 40 alkalommal általános válaszzjelölő, 41 alkalommal hezitáló funkcióban.

A Mann–Whitney-próba alapján a lányok esetében szignifikáns a különbség a két funkció között a *hát* időtartama ($U = 68,5$, $Z = -7,101$, $p < 0,01$), a forduló időtartama ($U = 540,5$, $Z = 1,360$, $p < 0,01$), a *hát* frekvenciájának maximuma ($U = 498$, $Z = -3,042$, $p < 0,01$), a *hát*-ot tartalmazó forduló frekvenciájának minimuma ($U = 598$, $Z = -2,097$, $p = 0,036$) és a *hát*-ot tartalmazó forduló frekvenciájának maximuma ($U = 531$, $Z = -2,73$, $p < 0,01$) tekintetében.

Szintén megvizsgáltam az adataimat korcsoportokra lebontva is. A kiscsoportos óvodások összesen 18-18 alkalommal használták az általános válaszzjelölő és a hezitáló funkciójában a *hát* diskurzuszjelölőt. A teszt alapján szignifikáns különbség van a két funkció között a *hát* időtartamának tekintetében ($U = 14$, $Z = -4,684$, $p < 0,01$). A középső csoportosok esetében 18 alkalommal az általános válaszzjelölő, míg 28 esetben a hezitáló szerepkör fordult elő. Szignifikáns eltérést a *hát* időtartama ($U = 14$, $Z = -4,685$, $p < 0,01$) és a forduló időtartama ($U = 87$, $Z = -2,373$, $p = 0,18$) mutatott. A nagycsoportosok 27-27 esetben használták a *hát* két funkcióját. Szignifikáns eltérést a *hát* időtartama ($U = 60,5$, $Z = -438,5$, $p < 0,01$) a forduló időtartama ($U = 220,5$, $Z = -2,491$, $p = 0,013$), a *hát* frekvenciájának maximuma ($U = 216$, $Z = -2,569$, $p = 0,01$) és a forduló frekvenciájának maximuma ($U = 245$, $Z = -1,825$, $p = 0,039$) mutatott.

A magyarországi óvodások és a határon túli óvodások által produkált adatok tekintetében is megvizsgáltam a két funkciót. A magyarországi óvodások összesen 99 alkalommal produkálták a *hát* diskurzuszjelölőt, 45 esetben használták általános válaszzjelölő funkcióban, 54-szer pedig hezitáló szerepben. A statisztikai vizsgálat után elmondható, hogy a *hát* időtartama ($U = 122$, $Z = -7,683$, $p < 0,01$), a forduló időtartama ($U = 802$, $Z = -2,899$, $p < 0,01$), a *hát* frekvenciájának maximuma ($U = 836$, $Z = -2,663$, $p < 0,01$) és a forduló frekvenciájának maximuma ($U = 788$, $Z = -3,001$, $p < 0,01$) esetében van szignifikáns különbség a két funkció között. A határon túli óvodások 27 alkalommal használták a *hát* diskurzuszjelölőt, ebből 18 általános válaszzjelölő funkcióban, 9-szer pedig hezitáló szerepkörben. A teszt alapján egyedül a *hát* időtartama ($U = 21$, $Z = -3,089$, $p < 0,01$) mutat szignifikáns különbséget.

Annak tekintetében is elvégeztem a statisztikai vizsgálatot, hogy a *hát* után tartott-e szünetet az adatközlő. A 126 adat közül összesen 75 esetben nem követte szünet a diskurzuszjelölőt. Ebből 58 alkalommal az általános válaszzjelölő funkció szerepelt, míg 17-szer a hezitáló funkció. A Mann–Whitney-próba alapján szignifikáns különbséget mutatott a *hát* időtartama ($U = 82$, $Z = -5,203$, $p < 0,01$), és a *hát* frekvenciájának maximuma ($U = 322$, $Z = -2,164$, $p = 0,03$). Összesen 51 esetben követte szünet a *hát* diskurzuszjelölőt, ebből 5 általános válaszzjelölő funkció után fordult elő, 46 pedig hezitáló funkció után jelent meg. A teszt alapján szignifikáns különbség egyedül a *hát* időtartama ($U = 19,5$, $Z = -3,026$, $p < 0,01$) tekintetében van a két csoport között.

4 Következtetések

Dolgozatomban a *hát* diskurzuszjelölőnek a korpuszomban megjelenő két leggyakoribb, az általános válaszzjelölő és a hezitáló funkcióját alapul véve megállapítottam,

hogy a prozódia tekintetében vannak olyan különbségek, amelyek segíthetnek a két funkció elkülönítésében.

A nominális változókat (nemet, korcsoportot, helyszínt) is figyelembe véve a prozódiai jegyek közül a *hát* időtartama az, amelyik minden változó esetében szignifikáns eltérést mutat. Kiemelném még a forduló időtartamát, a *hát* frekvencia maximumának és a forduló frekvencia maximumának értékeit, melyek szintén szignifikáns eltéréseket mutatnak bizonyos nominális változó vizsgálatakor. Azt mutatják az eredmények, hogy a diskurzusjelölők funkcióinak elkülönítéséhez nemcsak a szemantikai és pragmatikai jellemzőket, hanem a prozódiai információkat is érdemes megvizsgálni, hiszen abban is vannak különbségek.

Megfigyelhető volt, hogy a vizsgált *hát*-okat az életkor előrehaladtával egyre több óvodás használja. Az látszik, hogy a kiscsoportosok közül 20 beszélő használta a 48-ból (42%), a középsősöktől 17 beszélő az 52-ből (33%), míg a nagycsoportos korosztályból összesen 32 óvodás nyelvhasználatában jelent meg a *hát* elem a 69 beszélőből (46%).

A felnőtt nyelvhasználókkal végzett vizsgálatához (Dér–Markó 2017) hasonló eredmények születtek az óvodás korosztály tekintetében is, vagyis a 67 db hezitáló funkcióban megjelenő *hát* után sokkal jellemzőbbek voltak a kitöltött szünetek (13 eset) és néma szünetek (33 db), mint az általános válaszelölő funkció esetén, ahol mindösszesen 5 db néma szünet volt.

További kutatási célom az, hogy a funkciók adatszámainak bővítésével a gyermeknyelvi diskurzusjelölők jellemzőiről olyan általánosítást mutassak meg, amellyel segítem az anyanyelv-elsajátítás folyamatának pontosabb megismerését.

Köszönetnyilvánítás

A jelen vizsgálat az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-3 kódszámú új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

Köszönettel tartozom doktorandusztársamnak, Kovács Viktóriának, amiért segítséget nyújtott a statisztikai elemzésben.

Irodalom

- Abuczki, Á. 2014. *A core/periphery approach to the functional spectrum of discourse markers in multimodal context –A corpus-based analysis of mondjuk (~'say'), ugye (~'is that so?') and amúgy (~'otherwise')*, doktori disszertáció.
Elérhető:
[https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/210101/disszertacio_abuczki_agnes_t.pdf?sequence=13&isAllowed=y]
- Altenberg, B. 1987. Predicting text segmentation into tone units. In: Willem Meijs (szerk.) 1987. *Corpus Linguistics and Beyond*. Amsterdam: Rodopi. 49–60.
- Bell, D. M. 1998. Cancellative discourse markers: a core/periphery approach. *Pragmatics*, 8:4: 515–541.

- Beňuš, Š. 2012. Prosodic forms and pragmatic meanings: The case of the discourse marker 'no' in Slovak. In: *Proceedings of CogInfoCom 2012*. 77–82.
Elérhető: [http://www1.cs.columbia.edu/~sbenus/Research/Benus_CogInfoCom_no-words_final_check.pdf]
- Dér, Cs. I. 2005. A diskurzusjelölők kialakulásáról a grammatikalizációs paraméterek tükrében. In: Mártonfi, A., Papp, K., Slíz, M. (szerk.) 2006. *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Budapest: Argumentum. 83–88.
- Dér, Cs. I., Markó, A. 2007. A magyar diskurzusjelölők szupraszegmentális jelöltségének. In: Gecső, T., Sárdi, Cs. (szerk.) *Nyelvelmélet–nyelvhasználat*, Székesfehérvár–Budapest: Kodolányi János Főiskola–Tinta Könyvkiadó. 61–67.
- Dér, Cs. I., Markó, A. 2010. Diskurzusjelölők használata az életkor és a nem függvényében. In: Gecső, T., Sárdi Cs. (szerk.) 2010. *Új módszerek az alkalmazott nyelvészeti kutatásban*. Székesfehérvár–Budapest: Kodolányi János Főiskola–Tinta Könyvkiadó. 78–83.
- Dér, Cs. I., Markó, A. 2017. A hát funkciói a prosódiai megvalósulás függvényében. *Beszédkutatás*, 2017: 105–116.
Elérhető: [http://ojs3.mtak.hu/index.php/beszkut/article/view/385/197]
- Fraser, B. 1999. What are discourse markers? *Journal of Pragmatics*, 31: 931–952.
- Gósy, M. 2000. A beszédszünetek kettős funkciója. *Beszédkutatás* 2000. 1–14.
- Hirschberg, J., Litman, D. 1993. Empirical Studies on the Disambiguation of Cue. *Computational Linguistics*, 19/3: 501–530.
- Iványi, Zs. 2001. A nyelvészeti konverzációelemzés. *Magyar Nyelvőr* 125: 74–93.
- Jefferson, G. 1984. On the organization of laughter in talk about troubles. In: Atkinson, J. M., Heritage J. (szerk.) 1984. *Structures of Social Action. Studies in Conversation Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press. 346–369.
- Kawamori, M., Shimazu, A., Kawabata, T. 1996. A Phonological Study on Japanese Discourse Markers. In: *Proceedings of the 11th Pacific Asia Conference of Language, Information and Computation*. 297–306. Elérhető: [http://www.aclweb.org/anthology/Y96-1031]
- Levinson, S. C. 2013. Action formation and ascription. In Sidnell, J., Stivers, T. (szerk.) *The Handbook of Conversation Analysis*. Oxford: Wiley-Blackwell. 101–130.
- Markó, A., Dér, Cs. I. 2011a. Diskurzusjelölők használatának életkori sajátosságai. In: Navracsics, J., Lengyel, Zs. (szerk.) 2011. *Lexikai folyamatok egy- és kétnyelvű közegben*. Pszicholingvisztikai tanulmányok, II. Budapest: Tinta. 49–61.
- Markó, A., Dér, Cs. I. 2011b. Diskurzusjelölők használatának életkori sajátosságai. Elérhető: http://real.mtak.hu/26155/1/Marko-Der_pszicholingvisztika_2011.pdf
- Markó A. 2015. A spontán beszéd prosódiai szerkezete. Időzítés és beszéddallam. Nyelvtudományi Értekezések 166. Budapest: Akadémiai.
- Meyer, C-F. 1986. Punctuation practice in the Brown Corpus. *ICAME news*, 10: 80–95.
- Németh, Zs. 2014. Javítási műveletek jelöltségi hipotézise. *Jelentés és Nyelvhasználat*, I. 29–54. Elérhető: [http://www.jeny.szte.hu/jeny/images/issues/2014/JENY-2014-NemethZs.pdf]
- Sacks, H., Schegloff E. A., Jefferson G. 1974. A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. *Language*. 50/4: 696–735.
- Schegloff, E. A. 2007. *Sequence Organization in Interaction: A Primer in Conversation Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press
- Schirm, A. 2007–8. A hát diskurzusjelölő története. *Nyelvtudománv*. III–IV., 185–201.
- Schirm, A. 2009. Partikula és/vagy diskurzusjelölő? In: Keszler, B., Tátrai, Sz. (szerk.) *Diskurzus a grammatikában - grammatika a diskurzusban*, Budapest: Tinta. 304–311.
- Schirm, A. 2011a. A diskurzusjelölők funkciói a számok tükrében. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*, VI/1, 185–197.
- Schirm, A. 2011b. A diskurzusjelölők funkciói: a hát, az -e és a vajon elemek története és szinkron státusa alapján című doktori disszertáció. Elérhető: [http://doktori.bibl.u-szeged.hu/759/1/schirm_anita_doktori_disszertacio.pdf]
- Schirm, A. 2017. A diskurzusjelölők és a szövegtípusok. *Magyar Nyelv*, 113 (3): 330–341.
- Statistical Tests in APA Format. 6. University of Washington, Psychology Writing Center. 2010. Reporting Results of Common.
Available: https://depts.washington.edu/psych/files/writing_center/stats.pdf.
- Tseng, C., Su, Z-j., Chang, C-H., Tai, C-H. 2006. Prosodic fillers and Discourse Markers – Discourse prosody and Text Prediction. In: *Proceedings of TAL 2006*. 109–114.
- Wichmann, A., Simon-Vandenberg, A. M., Aijmer, K. 2010. How prosody reflects semantic change: A synchronic case study of of course. In Da-vidge, K., Vandelanotte, L., Cuycens,

-
- H. (szerk.) 2010. *Subjectification, intersubjectification and grammaticalization*. Berlin–New York: De Gruyter–Mouton. 103–154.
- Zwicky, A. M. 1985. Clitics and particles. *Language*, 61: 283–305.
- Zsák, É. 2016: *A verbalitás és a vizualitás hatása gyermekek szövegértésére*. Elhangzott: Új utak a gyermeknyelvi kutatásokban. Budapest, ELTE, BTK. 2016. december 1.